

ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ: ЗАГИБЕЛЬ КОНСТРУКТИВІЗМУ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 30-х рр. (постановка проблеми)

© Смоленська С.О., 2009

Досліджено складний етап в історії української архітектури радянського періоду: неприродного переходу від радянського авангарду до „сталінського ампіру”.

The article brings up a question of research of the difficult stage in the Ukrainian Soviet architectural history : unnatural sudden change from the Soviet avant garde to „Stalin empire style”.

Постановка проблеми

В історії архітектури радянського періоду існують події та етапи, які довгий час дослідники замовчували або представляли факти в перекрученому вигляді. Це стосується й початку 30-х років, що характеризується несподіваним переходом від авангардних течій, зокрема, конструктивізму, до неокласицизму, або, як називають цей стиль, – „сталінського ампіру”. Недостатньо вивчені наслідки різкої зміни стилів для спадщини радянського модернізму, та втрати, що понесла у зв'язку з цим українська архітектура.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У пострадянський період ряд російських і закордонних дослідників: А. Іконніков, С. Хан-Магомедов, В. Паперний, Д. Хмельницький та ін. у своїх роботах розглядають зміну радянського офіційного стилю на початку 30-х рр., пропонуючи свої версії пояснення раптової загибелі нової архітектури і її заміщення сталінською неокласикою. Однак, свою увагу вони зосереджують, переважно, на процесах, що відбувалися в столиці Союзу й на території РРФСР, і мало торкаються ситуації, що складалася в ту пору в Україні.

Мета статті: виявити вплив стильової зміни в архітектурі початку 30-х рр. в СРСР на прикладах конструктивістських споруд в Україні, зокрема, в Харкові, означити шлях подальших досліджень стану спадщини цього історичного періоду в нашій країні.

Бувши частиною модернізму – напрямку в культурі першої половини ХХ століття, який поширився в багатьох країнах – радянський авангард 1918–1932 рр. став яскравим неординарним явищем у світовій архітектурі, зіграв істотну роль у її розвитку. Не торкаючись у цій статті загальновідомих фактів його історії, слід зазначити, що до початку 30-х років етап генерування формально-естетичних ідей у межах авангарду саме переходив в етап їхньої реалізації. Багато проектів були втілені в життя або перебували в стадії будівництва. Втручання у творчий процес офіційної влади, вольове зламвання авангардної стилістики, що відбулося після проведення конкурсу на проект Палацу Рад у Москві на початку 1932 року, установка «єдиного курсу» на неокласицизм в радянській архітектурі призвели до виникнення унікальної у світовій архітектурній практиці ситуації. По всій країні будівлі, які вже зводилися, спішно перепроєктовуються, набувають нових неокласичних фасадів, неприродно “обрастають” колонами, пілястрами, сандриками, ризалітами. Їхні автори привселюдно, здебільшого, вимушено, відрікаються від колишніх творчих принципів і задля каяття власноруч спотворюють обличчя своїх конструктивістських «дітищ», переробляючи фасади в «правильному» партійному руслі.

Цей історичний феномен відбився й на архітектурі Харкова. Один з найбільших індустріальних і культурних центрів країни – перша столиця Радянської України – в 20-ті роки була грандіозним дослідним полігоном для втілення нових революційних містобудівних і архітектурних експериментів. Одним з таких експериментів було створення нового адміністративного центру з гігантським (11 га – чи не найбільшим у Європі?) майданом, на якому проектується й будується ціла низка багатофункціональних споруд. Кращі зодчі країни беруть участь у конкурсах на їхні проекти – відкрите змагання талантів і ідей. Будинок промисловості (350 000 м²), Будинок проектних організацій (250 000 м²), Будинок кооперації (близько 250 000 м²) на пл. Дзержинського [1] – кожна з цих будівель за своїм обсягом, конструктивним й образним рішенням була новаторською.

Ще один експериментальний майданчик у 600 га [2] – житловий масив «Новий Харків» на 120 тис. жителів для тракторного заводу [3]. Професор архітектури П.Ф. Альошин, що прибув в українську столицю з Києва для проектування Соцміста, як його ще називали, залучив до своєї проектною бригади талановиту, енергійну молодь. «Новий Харків» втілює в собі передові ідеї часу: лінійний характер планування, що давав можливість подальшого розвитку промисловості й житла, відокремлення житлової зони від промислової санітарно-захисною зеленою зоною, забезпечення житлових кварталів об'єктами соціальної інфраструктури (що було реалізацією на практиці ідеї організації східчастої мережі обслуговування), диференціацію житлових будівель відповідно до демографічного складу населення та ін. [4] Функціоналізм і конструктивізм наклали відбиток на проектні рішення генплану, планувань і вигляду будівель комплексу.

Крім того, здійснювалося проектування й будівництво багатьох дуже цікавих за своїм об'ємно-композиційним рішенням клубних будівель («Будівельник», «Харчосмак», ДК залізничників), Головного поштамту (рис. 1), АТС, універмагу «Хаторг», багатоквартирних житлових будинків у центрі міста та ін.

Рис. 1. Головний поштамт (арх. А.Г. Мордвінов).
Сучасний стан

У міжнародному конкурсі на проект Державного театру масового музичного дійства на 4000 місць у Харкові, проведеному в 1930 році, брали участь кращі зодчі із усього Союзу, архітектори Європи (серед них – Вальтер Гропіус), США, Японії. Надійшло понад 140 проектів, з яких 100 закордонних. Ця подія світового значення повинна була збагатити історію розвитку театральних споруд. Адже за задумом це мав бути зовсім новий тип сучасної театральної будівлі, де «найрізноманітніші види трансформації сцени й залі» давали б змогу переходити «від музичного дійства до балетного, драматичного, атракційного, циркового, до постанови героїчних дійств з

участю великих мас акторів-демонстрантів, з широким застосуванням кінофікації, радіофікації, панорамних та інших постанов, передбачаючи змогу провадити спектаклі в різних режисурних напрямках...» [5]. Кращим був визнаний проект братів Весніних (рис. 2) – засновників радянського конструктивізму. Остаточний проект, доопрацьований на основі всього матеріалу конкурсу бригадою архітекторів у складі О.О., В.О. і Л.О. Весніних, А.Г. Мордвінова та О.О. Тація, був схвалений, і спорудження об'єкта розпочалось.

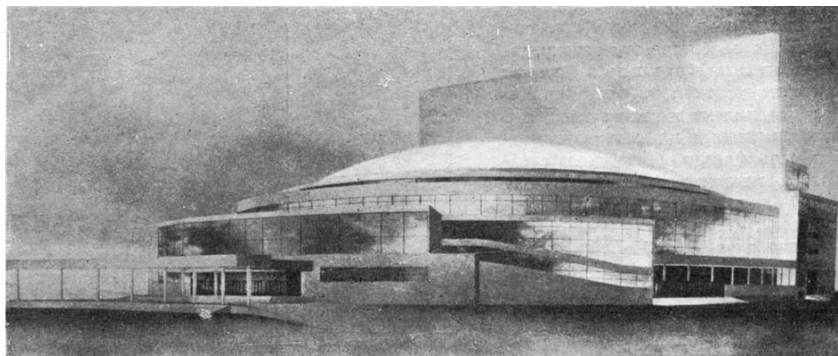

Рис. 2. Конкурсний проект Державного театру масового музичного дійства на 4000 місць у Харкові братів Весніних

Харків обіцяв стати столицею конструктивізму в Україні. І раптом на самому зльоті відразу все обірвалося, змінилося. Хто б міг подумати, що й архітектурний напрямок може потрапити в опалу?

Будинок кооперації (арх. О.І. Дмитрієв і О.Р. Мунц), покликаний завершити ансамбль круглої частини площі Дзержинського, так і не буде збудований за первісним задумом (рис. 3). На відміну від Будинку промисловості (завершений у 1928-му) і Будинку проектів (зданий в 1933-му), він не був добудований. А після переведення столиці України в 1934 р. у Київ будівництво й зовсім припиняється. Оголошується новий конкурс на пристосування недобудови для потреб Харківської військово-господарської академії. Але вже, зрозуміло, в іншому стилі [6].

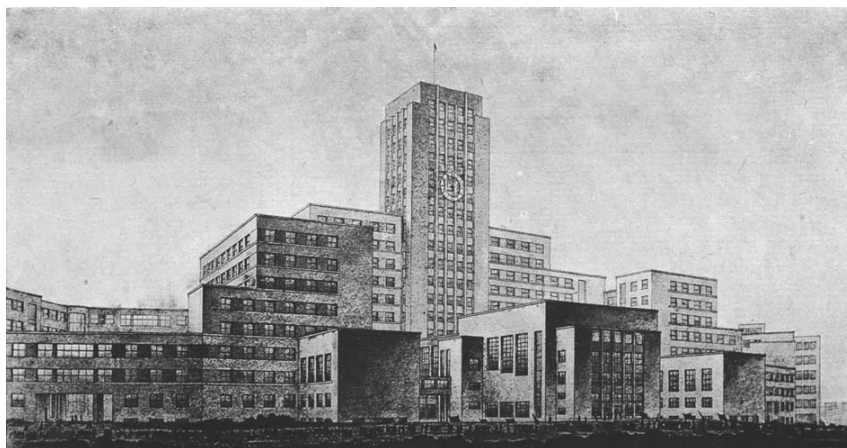

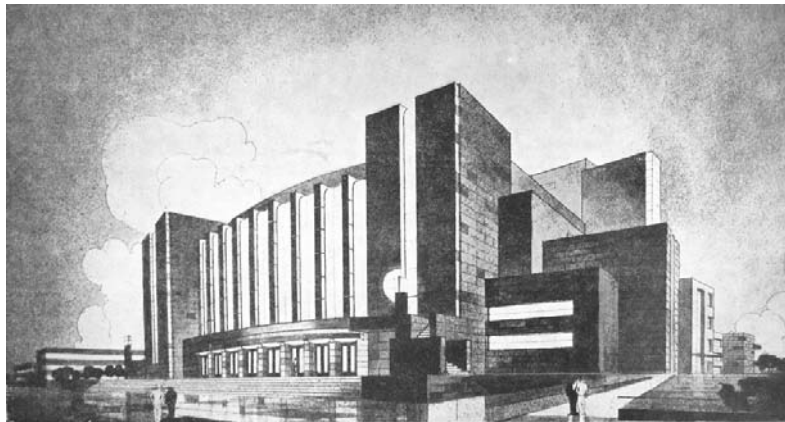
Рис. 3. Проект Будинку кооперації у Харкові (арх. О.І. Дмитрієв і О.Р. Мунц)

Піддався негайним змінам і готель «Інтернаціонал», що був перехідною ланкою від круглої частини пл. Дзержинського до прямокутної. Запроектований ще в 1928-му з урахуванням архітектурно-планувальної композиції й стилістики всього ансамблю, він був зданий в експлуатацію (за винятком головного корпусу) у 1934–35 рр. Його довелося, як визнавав сам автор [1], «трохи збагатити» у процесі будівництва, оштукатурити терразитом. Однак конструктивістські риси плану й об'ємного рішення витравити в ту пору так і не вдалося (рис. 4).

Рис. 4. Готель «Інтернаціонал» (проект арх. Г.О. Яновицький)

Головним композиційним акцентом нового містобудівного вузла – центра Червонозаводського району – повинен був стати Червонозаводський театр на 1 600 місць із новою площею перед ним, який зводився на пр.Сталіна. Будівництво було розпочато в 1931–32 рр. Але в основу був «покладений суто функціоналістичний проект» [1] архітектора В.І. Пушкарьова, тому було вирішено «на ходу підправити» будівлю. Розробити нові варіанти оформлення доручають академікові О.М. Бекетову й проф. М.Ф. Покорному. Але обидва варіанти, «різко змінюючи зовнішній образ театру, залишали в основному попереднє внутрішнє оформлення» [7]. Виправляти недоліки й стилістику доручають архітекторів 2-ї майстерні міської ради В.К. Троценку. Він переробляє й екстер'єр, і інтер'єри театру. Нарешті будівля здобуває сумнівних рис чи то модерну, чи то класики (рис. 5) – архітектурна критика того часу плутається у визначеннях стилістики [1]. Тепер ми б назвали це «постконструктивізмом».

а

б

в

Рис. 5. Червонозаводський театр на 1 600 місць: а – проект архітектора В.І. Пушкарьова; б – головний фасад; в – фрагмент фасаду після переробки (арх. В.К. Троценко). Фото 30-х рр.

Схожа доля спіткала й Будинок харківського товариства політкаторжан по вул. Пушкінській, 49. У проекті 1932 р. архітектор Н.М. Подгорний сполучив дві функціональні частини: житлову й громадську. Первісна споруда була вирішена в стилі конструктивізму. Та як інакше? Адже починаючий архітектор тільки-но пройшов школу Соцміста в бригаді Альошина. У процесі будівництва, що затяглося до 1936 року, авторові довелося «пожвавлювати» площини фасадів деталями із класичної архітектури: уводити карнизи, паски, тяги, відмовитися від стрічкових вікон в громадській напівкруглій частині, де розміщувалися музей і клубні приміщення [2, 8]. Від колишнього образу не залишилося й сліду (рис. 6).

Виявився непотрібним і театр масового дійства. Проект так і не був реалізований, а ту частину, що вже побудували, переробили під житловий будинок. І донині в глибині скверу – території, колись відведеної для революційного театру, він височіє загадковим похмурым кістяком минулого.

Рис. 6. Будинок харківського товариства політкаторжан по вул. Пушкінській, 49(арх. Н.М. Подгорний)

Справедливу оцінку цьому періоду дає С.О. Хан-Магомедов: “ В 30-ті роки були зламані творчі долі багатьох з тих, хто визначив формування радянського архітектурного авангарду й підняв планку новаторських пошуків на рівень художніх відкриттів... У результаті був упущений реальний історичний шанс перетворити вітчизняну архітектуру на творчого лідера архітектури ХХ століття” [9]. До цього варто додати, що з облич міст, зокрема українських, було стерто багато автентичних рис, що виражали устремління того часу, вони безповоротно загублені для наступних поколінь.

Висновки

1. Маючи своє історичне джерело: неокласицизм початку ХХ століття, «сталінський ампір» почасти в буквальному значенні «зріс на кістках» радянського авангарду. Найбільше постраждали будівлі, що перебували в ту пору в стадії будівництва. Сутнісний ідейний і конструктивний «кістяк» споруджень, закладені в їхнє планування функціоналістські принципи “обростили” чужорідною касицистичною «шкірою», до невпізнанності змінивши їхній зовнішній вигляд.

2. У результаті зміни стилів на початку 30-х рр. харківська архітектура зазнала непоправних збитків. Було втрачено автентичність цілого ряду яскравих конструктивістських споруд. Місто загалом втратило риси, які віно мало або повинно було мати – які відбивали дух того часу. Ці риси планомірно стиралися з обличчя міста й надалі. Лише за деякими прикладами, що зберегли первісний вигляд, можна сьогодні судити про значущість цього історичного етапу в архітектурі й містобудуванні Харкова й країни.

3. Залишаються недослідженими наслідки багаторічного «цькування», якому піддався радянський авангард у 1930–1950-ті рр., як наслідок цього – повосенна реконструкція у дусі неокласики багатьох конструктивістських об'єктів у Харкові та інших містах України. Треба, зрештою, виміряти втрати, яких

знала українська архітектура внаслідок тоталітаризму тієї пори, визначити моральні збитки: вплив багаторічної цензури в архітектурі на нинішній жалюгідний стан спадщини модернізму в Україні, на відношення до нього в сучасному суспільстві й архітектурних колах.

1. Яновицький Г. Новые здания Харькова // *Архитектура СССР*. – 1938. – № 6. – С.53–57.
2. Тиц А.А. Архитектор-художник Ной Моисеевич Подгорный // *Строительство и архитектура*. – 1977. – № 12. – С. 32. 3. Шкодовский Ю.М., Лаврентьев И.Н., Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков вчера, сегодня, завтра. – Харьков: Фолио, 2002. – С. 48. 4. Згурская Н.В. Исследование исторического опыта жилищного строительства и архитектуры г.Харькова (советский период): Автореф. дис. ... канд. арх. – М., 1967. – С. 6–11. 5. Лінецький О.В. Міжнародний конкурс на театр масового музичного дійства в Харкові // *Радянський театр*. – 1931. – № 4. – С. 29. 6. Звоницький Э.М., Лейбфрейд А.Ю. Госпром. – М.: Стройиздат, 1992. – 80 с. 7. Троценко В.К. Червонозаводський театр у Харкові // *Архітектура Радянської України*. – 1938. – № 9. – С. 5. 8. Смоленская С.А. Творчество архитектора Н.М. Подгорного // *Культурна спадщина Слобожанщини: Зб. наук. статей за матеріалами міжнародної наукової конференції „П’ять Слобожанські читання”*. – Харків, 2003. – № 5 – С. 74–77. 9. Хан-Магомедов С.О. *Архитектура советского авангарда*. – М.: Стройиздат, 1996. – С. 676.

УДК 726.71

Л.Я. Чень

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра реставрації та реконструкції архітектурних комплексів

ВИЗНАЧНІ МОНАСТИРІ БОЙКІВЩИНИ

© Чень Л.Я., 2009

Розкрито архітектурно-планувальні особливості визначних монументальних василіанських монастирів Бойківщини. Проаналізовано планувально-просторовий розвиток впродовж століть.

It is exposed architectonically plan features of prominent monumental vasilianskikh monasteries of Boykivschini. An analysis is conducted plan-spatial to development during ages.

Постановка проблеми

Архітектура бойківських сакральних споруд вражає органічним поєднанням їх з ландшафтним середовищем. У мальовничій гірській місцевості серед чималої кількості переважно дерев’яних монастирів своєю монументальною архітектурою вирізняються три визначні монастирі: у Спасі, Лаврові та Добромилі, які були відомими релігійними осередками і відігравали важливу роль в історії та культурі українського народу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Про монастирі у Спасі, Лаврові та Добромилі знаходимо чимало публікацій. Перші праці про ці монастирі М.Коссака, І. Крип’якевича, М. Площанського, М. Мацієвського, М. Голубця, М. Луканя мають описовий характер. Ґрунтовні архітектурні дослідження цих монастирів проводили К. Мокловський, М. Соколовський, В. Січинський. Археологічно-архітектурні дослідження монастирів в Спасі та Лаврові висвітлені в працях М. Малевської, М. Рожка, Ю. Лукомського, І. Могитича, В. Вуйцика, М. Шведа.

Мета статті

Мета статті – розкрити архітектурно-планувальні особливості вирішення василіанських монументальних монастирських комплексів Бойківщини та показати еволюцію їх розвитку.